

В.Ф.Солдатенко*

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ Й АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОСВОЄННЯ ПРОЦЕСІВ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ 1917–1920 рр. В УКРАЇНІ

У статті зроблено спробу проаналізувати новітні історичні публікації, в яких досліджується революційна доба 1917–1920 рр., виявлено підходи й висновки, що стали домінуючими, окреслено коло дискусійних проблем, висловлено критичні міркування щодо тенденцій, які видаються негативними, означено перспективні напрямки історичних студій, акцентуючи увагу на ефективних методах вивчення досвіду переломних часів.

Історія революцій завжди привертала до себе підвищений суспільний інтерес. Це цілком природно. Перериваючи періоди стабільності, неквапливого перебігу подій з їх дещо швидшими чи повільнішими позитивними зрушеннями, реформами, а то і без них, рішуче долаючи стадії застоїв і, навіть регресу, революції приводили до зламу звичності, усталеності, ставали методом розв'язання назрілих суперечностей, проривами до нової сутності і невідомих до того форм буття, прискорювали біг часу, неначебто поспішаючи надолужити недосягнуте на попередніх еволюційних, малоконфліктних етапах. Революції знаменували собою тріумф одних ідей і крах інших, підносили на вищий щабель суспільного життя невідомих до того діячів, зводили з політичного олімпу інших, виявлялися гігантськими сплесками емоцій, справжніми вибухами накопиченої енергії, масової активності, оберталися духовними злетами, водночас супроводжуючись тяжкими випробуваннями, потрясіннями – трагедіями, жертвами.

Тож як не прагнути збагнути глибинну сутність революцій, їх детермінацію, розібратись у змісті процесів, що їх наповнюють, зробити належні висновки, винести відповідні уроки?! Тоді зрозумілішою стане загальна логіка історичного поступу, закономірності суспільного розвитку. А в тому – запорука обґрунтованішого розв'язання нагальних завдань сьогодення, оптимальнішого вибору перспективних рішень і дій.

Природно, що в смислі, логіці, змісті революцій намагалися розібратися різні сили – від тих, кого вони підносили на гребінь суспільного життя, до тих, проти кого вони спрямовувалися. Тому ставлення до революцій завжди було найрізноманітнішим, спектр оцінок найсуперечливішим – аж до полярно непримирених. В одному таборі їх вважали «святами пригноблених», «моментами істини», в іншому ж – неприпустимим насильством над природно встановленими людськими стосунками, величезними злочинами, неспокутною виною безвідповідальних елементів і сил. Між цими взаємовиключними точками зору – безліч комбінацій-вибудов із відмінною питомою вагою позитивних і негативних складових. Подібна «розмитість» і «строкатість» повною мірою притаманна також фаховим підходам, де рефлексії з приводу здобутків і втрат (дійсних і, часом, вигаданих), як наслідку революцій, доповнюються, обґрунтовуються науковими аргументами (здебільшого з обов'язковими застереженнями, що саме останні лежать в основі теоретичних оцінок і конструкцій).

Коло тих, хто з різним ступенем компетентності береться судити з приводу щонайскладніших суспільних феноменів, постійно розширюється. Відтак історіографія революцій за кількісними показниками посідає, безсумнівно, чільне

---

* Солдатенко Валерій Федорович – член-кореспондент НАН України, д-р іст. наук, професор, завідувач відділу етніоісторичних досліджень Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ.

місце в історичній літературі, що, однак, зовсім не гарантує відповідних якісних набутоків, далеко не завжди знаменує наближення до бажаної істини.

Зазначене підтверджується дослідженнями, публікаціями про революційні роки в Україні – 1917–1920. Їх кількість значно перевершує доробок із будь-якої іншої вітчизняної проблеми, чи будь-якого періоду ХХ ст., а спрямування та характеристики настільки різновекторні й сутнісно суперечливі, що про скільки-небудь погоджену позицію можна лише мріяти. Виявляється і своєрідність, специфіка в історіографічному освоєнні надважливого відтинку української історії.

У часи домінування комуністичної ідеології радянські історики, за рідкісним винятком (і то лише в 20-ті роки), були єдині в підходах до загальної схеми процесів, що розвивалися на теренах Росії, в тому числі й України, в 1917–1920 рр. Їх генеральним напрямом стали дві послідовні революції – буржуазно-демократична (Лютнева) і пролетарська, соціалістична (Жовтнева). Здобутки останньої вдалося захистити в неймовірно кровопролитній збройній боротьбі (громадянській війні та протидії іноземним інтервенціям).

Те ж, що не «вписувалося» в таку достатньо однолінійну, загалом спрощену схему, вважалось не лише чимось другорядним, маловартісним, а ще й обов'язково кваліфікувалось як контрреволюційне, таке, що перешкоджало закономірному історичному поступу. Тому про Українську революцію, смисл і зміст якої неминуче входили у суперечність із запропонованими уявами, навіть не згадувалось. Мова йшла лише про боротьбу трудящих, очолюваних більшовиками, проти української буржуазної та дрібнобуржуазної націоналістичної контрреволюції.

Однак паралельно, впродовж довгих десятиліть в емігрантському зарубіжжі йшло осмислення процесів, що розвивалися в Україні в 1917–1920 рр. як своєрідного феномена, названого національно-визвольною революцією. Його стрижнем було національне відродження, прорив нації до власної державності і соборності.

Несумісність, протилежність двох підходів поставали як нездоланні, антагоністичні. Боротьба між ними з роками набирала дедалі більшої гостроти, перетворюючись на органічну складову ідейно-політичного суперництва двох світів, долучаючи до теоретичних аргументів непритаманні науці елементи. Поле для взаємопорозуміння неухильно звужувалося, а прагнення будь-що довести свої переваги на полярних полюсах оберталось новими взаємними зрадами об'єктивності, продукувало наростання негативного компонента в концепціях обох наукових напрямів.

У новітні часи ситуація істотно змінилася. У вивченні революційних процесів 1917–1920 рр. в Україні сталися відчутні зрушення. Здійснено результативні кроки в опануванні джерельною базою, особливо тим сегментом, який у радянські часи майже не залучався до наукового обігу. Мова йде про матеріали, в яких відклалася діяльність національних партій і організацій, державницьких центрів, політичних систем, породжених Українською революцією.

Це передусім видання, пов'язані з функціонуванням Української Центральної Ради, Директорії, розгортанням національно-визвольного руху¹. Певну інформаційну цінність мають і обнародовані документи гетьманського періоду². Правда, тут же слід зауважити, що істотного впливу на дослідження, здійснені в останні півтора десятиліття, вони не справили. Це природно, адже виходили вони з певним запізненням (що, втім, пояснюється легко – фронтальне вивчення джерел, їх відбір і фахова підготовка до публікацій вимагали ретельності і часу). Тому з переважною більшістю вміщених до згаданих праць документів деякі дослідники доходили самотужки, і їх поява окремими томами уже не мала бажаного ефекту новизни. Відтак, названі видання надзвичайно важливі як зве-

дені, систематизовані збірки, котрі важливі для сформованих істориків як довідковий матеріал і дуже серйозне підґрунтя для становлення нової генерації істориків революційної доби.

Щось схоже, хоча може і меншою мірою, можна висловити і щодо широкого передруку та різноманітної політично-публіцистичної спадщини провідних діячів Української революції. Це наукові праці, книги, брошури, статті, документи, листи, які належать перу М.Грушевського, В.Винниченка, С.Петлюри, Д.Дорошенка, І.Мазепи, М.Шаповала, П.Скоропадського, В.Липинського та ін.³

Продовжує видаватися багато мемуарних і щоденникових праць як згаданих, так і інших авторів – учасників подій⁴.

Чимало робиться для перевидання в Україні тих розвідок про процеси 1917–1920 рр., які вперше побачили світ за кордоном⁵.

Слід враховувати, що державні, ідеологічні інституції привертати підвищену увагу до подій 1917–1920 рр., стимулюючи масове суспільно-політичне реагування відповідними документами (постановами) найвищого рівня, організацією масштабних заходів тощо⁶.

Природно, що на такому тлі проблеми революційної доби ставали предметом посиленого інтересу науковців⁷. Слід зазначити, що в дослідженні низки напрямів, у вивченні суті багатьох явищ, фактів, документів, їх тлумаченні й оцінці досягнуто справжнього прогресу.

Разом із тим виявилися й певні тенденції, які не можна віднести до позитивних здобутків. Вони викликають заперечення, настороженість, бажання, спираючись на наявний історіографічний доробок⁸, розібратися в їх проблемній сутності, акцентувати загальну увагу на тих моментах, які видаються за такі, що потребують неодмінного корегування, а то й принципово нових підходів у розв'язанні.

Після крутої зміни суспільно-політичних орієнтацій на початку 90-х рр. минулого століття миттєво відкинута, як антинаукова, радянська історіографія вивільнила простір для оперативного поширення поглядів і концепцій наукових шкіл, які до того вважались ідейно ворожими, шкідливими. Вітчизняні науковці активно почали вивчати процеси 1917–1920 рр. під кутом зору національно-визвольної революції. Достатньо швидко в дослідницькому середовищі закріпився термін «Українська революція», а з'ясуванню суспільного феномена підпорядковувалися десятки дисертацій, що переросли в численні монографії, величезна кількість наукових і публіцистичних статей. Витіснюючи інші означення, 1917–1920 рр. почали називати добою Української революції (рідше – національно-визвольних змагань). Саме так, за рідкісним винятком, визначається сьогодні даний період у науковій літературі, в шкільних і вузівських програмах, відповідних підручниках⁹. Щодо соціальної революції, то вона поступово (в 90-х рр. ХХ ст. за «інерцією» ще з'являлися праці деяких авторів¹⁰) виявилася практично витісненою з дослідницького поля. Розцінювана як чужорідна для українського інтересу, національно-державного відродження, вона стала кваліфікуватися лише протиприродним привнесенням насильницькими методами (іноземною агресією) на український ґрунт ворожої ідеології й політики.

Проблематика соціальної революції, як такої, на жаль, в останні роки залишається взагалі занедбаною. А без її ґрунтовної розробки досягнення доби 1917–1920 рр. залишатиметься однобічним, «урізаним».

Перебільшена концентрація уваги дослідників лише на феномені Української революції, як якісно вищому щаблі національно-визвольного руху, призвела до оформлення схем, в яких штучно розриваються взаємозв'язки революційних процесів, і в суто національному вимірі Лютнева і Жовтнева революції видаються лише за російські (тобто руські) явища, а остання ще й за більшовиць-

ку, що у багатьох випадках вважається синонімом руськості, до чого Українська революція була, боуцімто, зовсім і недотична.

Насправді ж Українська революція була прямим породженням, безпосереднім продовженням Лютневої революції, стала складовою частиною демократизації всіх сфер суспільного життя, розпочатою поваленням самодержавства. Без великого ризику помилитися можна стверджувати, що потенції українського визвольного руху на 1917 рік були явно недостатніми, щоб сподіватися на вибух визвольної революції не лише в цьому, а й у наступні роки. Це дає право вважати, що без Лютого перспективи швидкого революційного зриву в Україні були проблематичними.

Жовтнева революція, повалення Тимчасового уряду, який не лише гальмував запровадження бодай обмеженої автономної України і був навряд чи здоланою перешкодою на шляху до повноцінної національної державності, разом із «Декларацією прав народів Росії», яку видала радянська влада, стали найвагомішими стимулами для піднесення Української революції на нову висоту, для проголошення і створення Української Народної Республіки.

Згадане не означає, що розвиток Української революції, її розмах не впливали на поглиблення революційної кризи в країні і стали однією з передумов, одним із дієвих чинників перемоги Жовтневого збройного повстання.

Карколомна метаморфоза на нинішньому щаблі історіографічного розвитку спродукувала непросту, проблемну ситуацію. Закономірно ставши самостійним, повноцінним об'єктом наукових досліджень, Українська революція в своїй абсолютизації доведена до зовсім невинновданого відриву від процесів, які не лише породили її як таку, стимулювали на різних стадіях розвитку, а й розвивалися у постійному органічному зв'язку, різній ступені впливу, домінування, протистояння, протиборства і т. ін.

У результаті відтворення відтинку часу вітчизняної історії, що відноситься до 1917–1920 рр., привело до нового варіанту неадекватності щодо реального досвіду. Внутрішня логіка розвитку досліджень, пошуку істини, врешті, наукове сумління зумовлюють спробу поєднання двох напрямів суспільного прогресу, що в історичній практиці були нерозривними: соціального і національного.

Для правильного, всебічного і ґрунтового розуміння революційної епохи, зумовленості процесів і подій, закономірностей їх розвитку, об'єктивної оцінки досягнутих неоднозначних результатів, думається, принципово важливо виходити з того, що революційні події в Україні розвивалися не в ізоляції від загальноєвропейських, у першу чергу соціальних, а взаємоперепліталися, то зливаючись із ними, то рухаючись паралельними курсами, а то, приходячи у суперечності, різновекторність, антагоністичну непримиренність. Тому, зважаючи на наявний прогрес у дослідженні національно-визвольної революції в Україні, яким значною мірою вже компенсовано колишній нігілізм до цього феномена, сьогодні можна і потрібно зробити спробу відтворення історичного процесу 1917–1920 рр. у всій його повноті, багатоплановості і різнобарвності. Звісно, подібна комплексна всеохоплююча праця не може бути простим, механічним зведенням до купи того, що колись було зроблено у вивченні Лютневої і Жовтневої революцій і того, що маємо на даний момент в осягненні Української революції. Априорі важливо прагнути якісно нового результату, у процесі досягнення якого обидва головні чинники мають «переплавитися», допомагаючи зрозуміти складну детермінованість тих суспільних проявів, збагнути які за інших обставин нерідко дуже важко, часом практично неможливо. Головне ж, що на цьому шляху можна сподіватися на відтворення значно адекватнішої картини всього періоду 1917–1920 рр., аніж це було раніше.

Точно так же взаємопов'язані розпад Австро-Угорщини, листопадова (1918 р.) революція в Німеччині і повернення в революційне русло процесів, пе-

рерваних гетьманщиною в 1918 р. Відродження УНР, виникнення Західноукраїнської Народної Республіки і спроба об'єднання в одну цілість двох національно-регіональних державних утворень були покликані до життя далеко не лише дією внутрішньополітичних українських тенденцій.

Немаловажно усвідомити, що розв'язання зазначеної проблеми може стати важливою органічною складовою і вироблення нової наукової концепції історії України, процес вивчення якої видається далеким від завершення.

Отже, комплексне вивчення періоду 1917–1920 рр. як складової взаємодетермінованої системи революцій з усіма їх своєрідностями, суперечностями, альтернативними розрахунками й стратегіями – нагальна потреба, яка диктується рівною мірою як життєвою, так і науковою логікою, прагненням збагнути реальну дійсність. Відтак, предметом спеціальної турботи українських істориків має стати координація дослідницьких зусиль із фахівцями інших регіонів та інших національних утворень, що виникли на пострадянському просторі. Було б зовсім невиправданим, що закріплення не лише в українській, а й у світовій історіографії уявлень про події в Україні як про національно-демократичну революцію слід чекати від зарубіжних фахівців. Однак їх реакція неодмінно буде позитивною, якщо відповідні праці дослідників України будуть достатньо переконливими, високоякісними, повноцінно науковими. Можливо тоді й представники інших національних регіонів, орієнтуючись на український приклад, підуть їх шляхом і, в разі наявності достатніх підстав, зможуть вийти на новий рівень кваліфікації революційних подій у відповідних регіонах. Тоді взагалі загальноросійська картина процесів 1917–1920 рр. може набрати значно іншого вигляду, ніж вона є сьогодні.

Природно, при цьому має виявитися граничний науковий і водночас взаємний національний такт, повага до всіх аргументів, а не бажання реалізувати старі образи, інші емоції, покласти їх в основу досліджень.

Насамперед заслуговує на увагу продовження предметного дослідження концепцій революцій, що сталися в 1917–1920 рр. Є, зокрема, всі підстави вважати вкрай необхідним поглибити вивчення концепції (платформи) Української революції. У новітніх публікаціях явно абсолютизуються одні її елементи (національні, державотворчі) за нічим невиправданої неуваги, а то й нехтування іншими (передусім, соціально-визвольними), що відразу ж створює хибну систему координат, у якій досліджуються конкретні події, явища, процеси¹¹.

Виникає враження, що сучасні дослідники все ще серйозно побоюються по-новому розібратися у таких висхідних моментах концепції Української революції, як безкласовість і безбуржуазність (за новітньою термінологією – нестратифікованість, неструктурованість) української нації, а без цього важко зрозуміти сутність багатьох документів, що визначали поведінку політичних сил.

У числі кардинальних проблем, які чекають на розв'язання, – співвідношення Української революції і тогочасної ліберальної політики, суперечностей, що виникли між платформами Центральної Ради, Директорії і курсом більшовиків, радянської влади. Іншими словами, це місце і роль в концепції реформ (поступовості) і радикалізму (максималізму).

Зовсім не можна вважати вичерпаною проблему співвідношення автономістсько-федералістських і самостійницьких начал, тенденцій, курсів в Українській революції. Тут надзвичайно важливо судити про уподобання, орієнтації і дії тогочасних керівників українського руху не з позицій пізніших етапів суспільного розвитку, а, не полишаючи конкретно-історичного контексту, намагатися зрозуміти мотивацію їх поведінки, яка у більшості була ніяк не спонтанною і необґрунтованою, а мала в основі національний інтерес, була розрахована на суспільний, національний прогрес¹².

Все ще продовжується пошук власної системи координат для загальної концепції історії національно-демократичної революції. Незважаючи на те, що апіорі більшість фахівців визнають за пріоритетну точку відліку український інтерес, на практиці застосовують здебільшого невідповідні національній природі, чужі схеми: проросійські й антиросійські, пропольські й антипольські, пронимецькі й антинімецькі, проантантівські й антиантантівські тощо. Ті ж, де відправним моментом був би український інтерес, все ще доводять своє право на доцільність. Однак, лише обравши відправним власний, національний чинник і послідовно слідуючи вимогам конкретно-історичного підходу, можна врешті збагнути, що в різних обставинах саме українська ідея, українська справа були путівною зіркою, яка вказувала шлях, надихала на дії М.Грушевського і М.Міхновського, В.Винниченка і П.Скоропадського, С.Петлюру і Є.Петрушевича. Це зовсім не означає, що всіх їх варто урівняти в оцінках історичної значимості, чи вивести поза будь-яке критичне поле. Однак, мабуть, варто припинити протиставляти їх один одному, розводячи на різні полюси, як це досить наочно виявилось в дискусії навколо новітніх видань про В.Винниченка і С.Петлюру¹³. Що ж до взаємостосунків, то слід прагнути неупередженості, виваженості, аргументованості, по можливості виключаючи суб'єктивізм, особисті симпатії й антипатії, і т. ін.

Звісно, позитивний ефект має дати застосування подібних критеріїв не лише щодо згаданих політичних діячів, а й якнайширшого кола учасників національно-демократичної революції. На сьогодні у вітчизняній історіографії оформилася парадоксальна ситуація, коли, здається, в Українській революції не було жодного помітного функціонера, якого б не спробували звинуватити у багатьох гріхах як дійсних, так і, часто, вигаданих. Кінцевий ефект не просто непривабливий, він неповноцінний і з морально-психологічної точки зору, несе в собі негативний етично-виховний заряд.

Окрема розмова йтиме про учасників революційних подій, що знаходилися на крайньому лівому полюсі тогочасного політичного спектру, – про більшовиків, боротьбистів, укапістів тощо. Вони зробили великий внесок у розвиток суспільних процесів, багато в чому визначили на десятиліття наперед долю України. Однак більшість із них (Г.Пятаков, М.Скрипник, Х.Раковський, В.Затонський, С.Косіор, О.Шумський, Г.Гринько, П.Любченко та ін.) були репресовані в 30-ті роки, оголошені «ворогами народу». Аж до кінця 80-х рр. об'єктивної, зваженої інформації в радянській історіографії про них не було. А після здобуття Україною державної незалежності на більшість із них поширилася оцінка вже як на ворогів Української революції, національної державності. Природно, знову превалюють однобічні, але вже з іншого ідеологічного погляду, характеристики їх якостей і вчинків, поведінки. Здається, тут усе дуже просто: без належного об'єктивного, предметного вивчення реальних зусиль і результатів діяльності тих, хто вийшов переможцями в ту буремну добу, не зрозуміти глибинних причин історичного процесу, його сутності, не збагнути уроків. Та фактом залишається те, що без скільки-небудь серйозних студій, у більшості новітніх видань констатації партійної належності тієї чи іншої особистості виявляється достатньо, щоб однозначно судити про її роль у дуже неоднозначних подіях, без зайвого клопоту зараховувати чи то до «своїх», чи до чужих. А була ж іще еволюція поглядів, орієнтацій, зміна ідейно-теоретичних платформ, скажімо, як у значної частини партії українських есерів.

Спрощення й поверхові підходи в цьому питанні зовсім невиправдані, деструктивні.

Досвід останніх півтора десяти років із повною силою засвідчив, наскільки важливі для історика не лише наукова, а й моральна позиція. Особливо високі вимоги до моральних якостей дослідника висуває вивчення переломних

етапів суспільного розвитку, коли надзвичайної ваги набувають особистісні орієнтації в проблемах добра і зла, гуманізму й нелюдяності, честі й негідності, справедливості й паразитизму, правдивості і нечесності. У моменти збудження, вирування пристрастей, коли людина нерідко потрапляє в екзистенціальну ситуацію і неодмінно має робити життєвий вибір (часто усвідомлюючи неможливість змінити, навіть вплинути на непідвладні процеси), принципового значення набуває, з якими мірками підходити до оцінки вчинків, індивідуумів, різних їх груп, глибинної мотивації, зумовленості кроків, поведінки.

Навіяна новітньою кон'юнктурою зневага до діячів, організацій, які в критичні моменти віддавали пріоритет загальнолюдським, національним інтересам і цінностям над особистими, жертвували індивідуальними вигодами заради суспільного прогресу, ставили завдання досягнення загального добробуту вище за власний, що пронизує чимало праць про події 1917–1920 рр., засвідчує: справді науковому розумінню минулого, його виваженим, ґрунтовним оцінкам це лише заважає, веде в бік від істинного, повноцінного знання.

Як з'ясувалося, поважне ставлення до історичних діячів, які зробили перші, найскладніші і найвідповідальніші кроки до відродження нації в усіх сферах життя після довгих століть залежного, бездержавного існування, не прищеплюється самопливом, вимагає суспільної турботи.

Слід зауважити – виховання моральних якостей важливе не лише для молодих науковців, а й, як нагальний урок, впливає з поведінки тих, хто займається історичними дослідженнями уже тривалий час, однак, не маючи твердих принципів, ідейних переконань, з полегкістю змінює підходи при кожному новому кон'юнктурному політичному повороті. Наука від цього лише програє, дискредитується.

Дуже важливим елементом досліджень, від якого залежить поглиблене, сутнісне формування наріжних параметрів сучасної концепції історії революційної доби, залишається проблема співвідношення між процесами, які відносяться, власне, до революційних, і тих, які становлять зміст уже дещо іншого явища – громадянської війни¹⁴. Незважаючи на тісну природну взаємопов'язаність обох феноменів, тут заховані й такі відмінності, які допомагають краще зрозуміти цілий комплекс питань, без яких епоха 1917–1920 рр. не може розраховувати на адекватну історичну реконструкцію і задовільне тлумачення, переконливу оцінку.

Так, чітке розмежування між революцією, як історично зумовленим глибокими причинами масштабним рухом мас за досягнення життєво важливої мети для народу, нації, країни, і громадянською війною, військовою боротьбою за владу без широкого усвідомлення цілей, наявності обґрунтованої стратегічної програми, як думається, здатне долучити додаткові аргументи для визначення моменту, коли власне революційність вичерпує свої потенції і переходить у нову якість.

Тобто, можна, наприклад, вести мову про нові підходи у кристалізації завершальної грані Української революції. Сьогоднішній різнобій у цьому аспекті (початок 1918 р., весна і кінець 1919 р., кінець 1920 р., осінь 1921 р., 1922, 1923 і навіть 1924 рр.)¹⁵ серед іншого, зумовлений і нехтуванням згаданим критерієм. Не вдаючись тут у деталізацію, слід зауважити, що цей критерій дає серйозні підстави для того, щоб вважати заключною віхою національно-демократичної революції кінець 1919 р. А далі домінантними були сутнісно інші процеси – війна, повстанство, об'єднавчий рух за утворення СРСР, уконституювання останнього тощо.

Дедалі очевиднішими стають вади практики проведення досліджень революційних подій у регіонах України, так би мовити, «на паралелях» – у Наддніпрянській Україні й на західноукраїнських теренах, особливо після створення ЗУНР і ухвалення Акта злуки 22 січня 1919 р. Регіоналістський підхід, місцевий патріотизм не лише не сприяють відтворенню цілісної картини загальноук-

раїнського процесу, а продукують нічим невинуваті своєрідні неприродні змагання на історичному ґрунті, протиставлення досягнень. Особливо це характерно для дослідників із західних теренів, котрі у своїх працях прагнуть довести переваги практики розв'язання актуальних проблем революційної доби саме в цьому регіоні, переоцінюють внесок у загальну справу його провідних діячів¹⁶. Найнаочніше це виявляється в публікаціях про Українську галицьку армію.

Праці сучасних авторів небездоганні і ще з одного погляду, а саме – ставлення до зовнішніх щодо Української революції, національної державності факторів, які, за незначним винятком, кваліфікувались як несприятливі, негативні, ворожі. З однієї праці до іншої переходить стереотип (як і кожний стереотип – вкрай спрощений): головним зовнішньополітичним ворогом українства була РСФРР, імперські амбіції і заміри її комуністичного керівництва, посібником (агентом) яких була КП(б)У, як обласна організація РКП(б). Відповідно, непримирною мала бути і лінія керівництва Української революції. Щодо інших зовнішніх сил, сусідів, то ставлення до них було диференційованим і, як правило, менше категорично ворожим, аніж до росіян, їх радянського («совітського») керівництва¹⁷.

Схоже, що ця тенденція з особливим ентузіазмом впроваджується у новітні публікації, маючи виправданням антиросійські емоції, що накопичувалися десятиліттями і вибухнули в момент досягнення Україною державної незалежності, подальшого небезхмарного розвитку українсько-російських відносин, які часом доходили до загрозливо-конфліктної межі.

Тут, здається, можна бути і об'єктивнішими, коли в логічних конструкціях за точку відліку щодо оточуючих спільнот знову брати український інтерес, а супротивників і ворогів ділити не за домінуючими кон'юнктурними настроями, а за тими реальними діями, які відбивалися на розвитку визвольних, державотворчих процесів в Україні. Звичайно, зведення подібної методологічної позиції майже до математичної формули, застосування як жорсткого кліше теж навряд чи виправдано. Очевидно, подібні мірки цілком доречні як висхідний пункт логічних вибудов. Однак у подальших висновках варто гнучко враховувати й інші фактори (наприклад, ідеї спільного коріння, історичної ролі слов'янської єдності, релігійної, мовно-культурної близькості і т. ін.).

Звертає на себе увагу і нерівномірність інтересу та, відповідно, ступінь вивченості двох загальноновизнаних етапів революційного процесу – за доби Центральної Ради і за доби Директорії. Це впадає у вічі і при поділі загальної кількості публікацій: тих, що присвячені дослідженню другого періоду незрівнянно менше, ніж тих, що розкривають перший період революції¹⁸. Те ж певною мірою стосується і структурних співвідношень у комплексних працях, виступах, що відтворюють досвід революції в цілому на різних ювілейних заходах. І якщо в політичних акціях таку «асиметрію» можна ще зрозуміти, навіть у чомусь виправдати, то побудова за подібною схемою публікацій, покликаних висвітлити цілісний процес Української революції, національного державотворення в 1917–1920 рр., свідчить передусім про те, наскільки слабо опановується саме друга фаза боротьби – кінець 1918–1920 рр.

На серйозний, можливо, у чомусь навіть на прискіпливий аналіз давно чекає механізм формування і функціонування отаманщини як специфічної національно-революційної моделі масового руху, унікального тимчасового військово-адміністративного устрою, управління суспільними процесами. У цьому зв'язку слід увільнити від неприродних нашарувань, надмірної героїзації, міфологізації феномен отаманщини як стихійний вияв протестно-бунтарських настроїв, у якому поєдналося інстинктивне прагнення до справедливості з відсутністю скільки-небудь надійного теоретичного оформлення перспектив, мети відчайдушної боротьби¹⁹.

Достатньо логічною, вмотивованою і перспективною може виявитися і постановка питання у дещо іншій площині – про співвідношення між революцією як дійсно широким, справді масовим, глибоким рухом за досягнення прогресивних суспільних ідеалів і отаманщиною як уособленням збройної боротьби (вона може теж набувати досить значних масштабів) за досягнення вузькокорпоративних, або, навіть, корисливих особистих інтересів з неясними, або ж свідомо прихованими завданнями.

З історії добре відомо, що нерідко продовження військової боротьби пояснювалося не стільки надією на перемогу, з наступною реалізацією первісних програмних задумів, скільки безвихідністю становища, прагненням до самозбереження в єдино можливий спосіб, оскільки альтернативні варіанти виявилися на той час вичерпаними. У всякому разі, висловлене міркування досить сутнісно кореспондується з тією ситуацією, якою характеризувався розвиток подій в Українській Народній Республіці в 1919–1920 рр.

Надзвичайної ваги набуває об'єктивне, правдиве з'ясування питання про роль соціалістичної (народоправчої) ідеї у революційному процесі 1917–1920 рр. в Україні. Переведення заполітизованої останнім часом проблеми у суто науково-теоретичну площину дозволить не лише «пробитися» до глибинних підвалин тих воістину тектонічних зсувів, які відбулися у суспільній свідомості, захоплювали настрої мас, збуджували неймовірну енергію, піднімали на вчинки епохальних масштабів. Тільки так, вочевидь, можна буде пізнати й те, чому практично увесь цвіт нації, демократичної інтелігенції тією чи іншою мірою пов'язував у буревійний час свою долю з боротьбою за реалізацію цієї ідеї, яка ототожнювалася з торжеством соціальної і національної справедливості, справжнього гуманізму.

Щодо загалом відомих, проте дуже мало вивчених тенденцій революційного часу, то тут на особливу увагу заслуговують процеси, що відбувалися всередині практично кожної з українських партій, з'ясування еволюції різних політичних течій, що досить серйозно позначилися на долі визвольної боротьби. Чималий інтерес становить і проблема стосунків українських і загальноросійських політичних партій, яка раніше висвітлювалася здебільшого тенденційно, однобічно.

Плідними можуть виявитися і нові підходи до «старої», почасти навіть призабутої проблеми – про багатокорінність КП(б)У, про сучасне «прочитання» під цим кутом зору історії Української Комуністичної партії (боротьбистів), Української Комуністичної партії, всієї історії українського комунізму²⁰.

Помітна обережність, настороженість, навіть упередженість, почасти зверхній нігілізм спостерігаються у реагуванні значної частини дослідників на поодинокі поки що, і, треба визнати, – не дуже глибокі дослідження з історії масонства²¹. Тим часом організації «братчиків» ще до революційної доби облутали Росію, Україну в тому числі, густою мережею своїх організацій, через які дієво впливали на різні політичні сили (незалежно від національного забарвлення), суспільне життя, перебіг подій, принаймні, у 1917–1919 рр. Без врахування того, що досить істотні процеси починалися й розвивалися на зв'язаному і значною мірою контрольованому «вільними каменями» у певну цілість політичному просторі за порухом однієї «дирижерської палички», уява про механізм дії революції, його суб'єктивні чинники буде залишатися неповною, а деякі аспекти історичного досвіду важкозбагненними.

Не зайве згадати, що майже всі «перші» особи доби революції в Україні – М.Грушевський, П.Скоропадський, С.Петлюра, В.Чеховський, С.Єфремов, А.Левицький та ще багато інших належали до масонських лож (виняток становить хіба що В. Винниченко). Навряд чи це випадковість.

І відтворення справжньої мозаїки громадського, політичного життя передреволюційної та революційної України буде залишатися неповним без належної

уваги до вивчення такого надзвичайно багатогранного і мінливого явища, як масонство. Хоча дослідників тут чекають особливі труднощі, пов'язані з обмеженістю і специфікою джерел, їх виявленням, особливостями критики, очікуваний ефект неодмінно має бути сутнісним, безсумнівно, допоможе збагнути логіку багатьох дуже непростих, заплутаних процесів і явищ.

Якісно нового рівня висновків і узагальнень можна досягти, вивчаючи в комплексі, у порівняннях, а не поокремо, різні за сутністю і формами державні утворення, що виникали і функціонували в Україні 1917–1920 рр.²² Такий підхід може виявити додаткові аргументи для обґрунтування причин успіху, перемоги одних із них і невдач, поразок інших. Нагальна потреба демократичного суспільства – визначитись у своєму генному зв'язку з попередніми формами державності, у зв'язку з чим важливо дати чітку науково-політичну кваліфікацію утворенням, що існували в Україні в 1917–1920 рр. І якщо сьогодні можна говорити про більш-менш задовільне дослідження у розробці означених аспектів щодо доби Центральної Ради, УНР кінця 1917 – початку 1918 рр., гетьманської Української Держави, то практично лише позначився прогрес щодо з'ясування політичного курсу Директорії. Мова йде, зокрема, про обґрунтування планів розбудови Республіки трудового народу на основі трудових рад із Трудовим конгресом на чолі, про намагання прищепити на національний ґрунт альтернативний варіант загального виборчого права за західноєвропейськими (парламентськими) зразками, всупереч народоправчим (соціалістичним) тенденціям.

Із найнагальніших загальних, принципово важливих завдань, які постають перед істориками, думається, є сенс виділити наступні моменти. Необхідно продовжити вивчення процесу історіографічного освоєння досвіду революційної доби 1917–1920 рр., надати цій роботі належної масштабності, комплексності, самодостатності, а результати втілити у серйозній монографії (монографіях), серії спеціальних збірників статей, присвячених окремим аспектам, зрізам, проблемам дуже складного, суперечливого періоду.

Принципово важливо на дійсно науковому, теоретичному рівні, без будь-яких упереджень, ідеологічних розрахунків, кон'юнктурних впливів розв'язати питання про роль революцій у суспільному прогресі, у тому числі про роль національно-визвольних революцій у долі української нації. Реалізація цього завдання може створити надійну методологічну, теоретичну передумову для спрямування зусиль фахівців у конструктивне пошуково-дослідницьке русло, концентрації уваги на визначальних напрямках, найвартісніших моментах історико-революційного досвіду.

Є прямий сенс по-новому підійти до питання про результати революції, її уроки. Після десятиліть безупинної критики лідерів українства в подіях 1917–1920 рр. варто провести елементарні (звісно, об'єктивні, правдиві, вивірені) підрахунки всіх «плюсів» і «мінусів» (своєрідну «інвентаризацію») того, що принесла буремна доба, зіставити їх, принципово зважити, наскільки б «невигідно» це будь-кому не видавалося. При цьому й оцінка всіх «плюсів» і «мінусів» теж має бути не примітивно спрощеною, а адекватною масштабності і складності того явища, феномена, який вивчається.

Паралельно зі з'ясуванням зазначених аспектів, очевидно, є підстави сподіватися на подолання сумної практики термінологічного різнобою: «національно-визвольна боротьба», «визвольні змагання», «державотворчі змагання», «національно-демократична революція», «національна революція», «Українська революція» тощо. Навряд чи варто доводити, що це далеко нерівноцінні категорії, а їх довільне вживання не сприяє досягненню згоди науковців і політиків у таких принципово важливих питаннях, як причини феномена, його сутність, типологія, хронологічні межі, періодизація, роль і місце у вітчизняній та європейській

(навіть і світовій) історії. Мабуть, це загалом природні вади стадії становлення концепції Української революції як органічної частини революційних зрушень 1917–1920 рр.

Як підсумковий висновок, видається, що є достатні підстави констатувати: зосередження в останні роки уваги дослідників на вивченні досвіду революційної доби (1917–1920 рр.) як безпосередньому об'єкті, попри висловлені вище зауваження, принесло свої позитивні результати. Основні етапи, оцінки багатьох тогочасних подій, явищ, тенденцій на сьогодні набагато ясніші, ніж декілька років тому. Це все зумовлює, з одного боку, можливість, а з іншого, – нагальну потребу у продовженні, поглибленні, оптимізації досліджень, їх піднесенні на якісно вищий рівень.

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. – Т. 1. – 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – 580 с.; Т. 2. – 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К., 1997. – 424 с.; Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003. – 1024 с.; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали: У 2-х т., 3-х ч. – К., 2006. – Т. 1 – 688 с.; Т. 2. – 744 с.

² Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів. – К.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999. – 369 с.

³ *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – К., 1991. – 572 с.; *Його ж.* Про українську мову і українську школу. – К., 1991. – 46 с.; *Его же.* Очерк истории украинского народа. – К., 1991; *Його ж.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – 240 с.; *Його ж.* На порозі Нової України. – К., 1991. – 128 с.; Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – 649 с.; *Грушевський М.* На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Л.; К.; Торонто, Мюнхен, 1992. – 278 с.; *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – К., 1990. – Ч. I. – 348 с.; Ч. II. – 328 с.; Ч. III. – 542 с.; Паралельно деякі сюжети з тритомника у 1990 і 1991 рр. були надруковані у журналах «Наука і суспільство» та «Дніпро»; *Його ж.* Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – 128 с.; *Петлюра С.* Народе українській. Вибрані статті, листи, документи. – Х., 1992. – 150 с.; *Його ж.* Статті. – К., 1993. – 341 с.; *Його ж.* Вибрані твори та документи. – К., 1994. – 271 с.; *Його ж.* Статті. Листи. Документи. – К., 2006. – Т. IV. – 704 с.; *Мазепа І.П.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921: I. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. II. Кам'янецька доба. – Дніпропетровськ, 2001. – 415 с.; II. Зимовий похід. III. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань. – Дніпропетровськ, 2001. – 334 с.; *Його ж.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – К., 2003. – 608 с.; *Дорошенко Д.І.* Історія України 1917–1923: У 2-х т. – К., 2002. – Т. I. – Доба Центральної Ради. – 320 с.; Т. 2. – Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 287 с.; *Шаповал М.Ю.* Соціологія українського відродження. – К., 1994. – 45 с.; *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею й організацію українського монархізму // *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. – Кн. I. – К.; Філадельфія, 1995. – 471 с.; *Липинський В.* Листування. – Т. I (А – Ж). – К.; Філадельфія, 2003. – 960 с. та ін.

⁴ *Грушевський М.* Спомини // Київ. – 1988. – №9. – С.115–149; №10. – С.131–138; №11. – С.120–137; №12. – С.116–139; *Винниченко В.* Щоденник // Київ. – 1990. – №9. – С.91–125; №10. – С.96–110; №11. – С.85–106; Дружба народів. – №12. – С.161–205; *Скоропадський П.* Спомини. – К., 1992. – 112 с.; *Його ж.* Спогади. – К.; Філадельфія, 1995. – 495 с.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1918) // Укр.іст.журн. – 1992. – №6. – С.131–142; №7–8. – С.140–146; №9. – С.145–155; №12. – С.152–159; 1993. – №1. – С.131–139; №2–3. – С.104–114; №4–6. – С.80–92; №7–8. – С.102–114; *Фещенко-Чопівський І.А.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – Житомир, 1992. – 124 с.; *Махно Н.* Воспоминания. – К., 1991. – Кн. 1. – 211 с.; Кн. 2. – 162 с.; Кн. 3. – 184 с.; *Его же.* Воспоминания, материалы и документы. – К., 1991. – 192 с.; *Чикаленко Є.* Щоденник, 1919–1920. – К.; Нью-Йорк. – 2005. – 640 с.; *Омелянович-Павленко.* Спогади командарма (1917–1920). Документально-

художнє видання. – К., 2007. – 608 с.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920 роки). – К., 2007. – 632 с. та ін.

⁵ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – 413 с.; *Млиновецький Р.* Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918. – Л., 1994. – 571 с.; *Верига В.* Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2-х т. – Л., 1998. – Т. 1. – 524 с.; Т. 2. – 504 с.; *Чернецький А.* Спомини з мого життя. – К., 2001. – 168 с.; *Доценко О.* Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). – К., 2001. – 376 с.; *Петрів В.* Військово-історичні праці. Спомини. – К., 2002. – 640 с.

⁶ *Кучма Л.* Учасникам міжнародної конференції «Центральна Рада та український державотворчий процес» // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. (У 2-х ч.). – Ч. 1. – К., 1997. – С.6–7; *Його ж.* До читачів журналу «Пам'ять століть». – 1998. – №1. – С.2–3; Будівля державності можлива лише на фундаменті злагоди та порозуміння. Доповідь Президента України Леоніда Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 80-річчю проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. – Львів, 1 листопада 1988 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – 3 листопада; Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 125-річчя з дня народження видатного громадського, політичного діяча і письменника Володимира Винниченка // *Солдатенко В.Ф.* Три Голгофи. – К., 2005. – С.3–4; Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. Указ Президента України В. Ющенка // Урядовий кур'єр. – 2005. – 16 травня; Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. та вшанування пам'яті її учасників. Указ Президента України В.Ющенка // Урядовий кур'єр. – 2007. – 18 квітня; До 90-річчя утворення першого Уряду України // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=72875700.

⁷ Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., 1994. – 256 с.; *Павленко Ю., Храмов Ю.* Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). – К., 1995. – 263 с.; *Верстюк В.* Українська Центральна Рада: Навч. посібник. – К., 1997. – 344 с.; Українська революція і державність. – К., 1998. – 248 с.; *Кондратюк В.О., Буравченко С.Б.* Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917–1920 рр.). Навч. посібник. – К., 1998. – 280 с.; Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998. – 264 с.; *Реєнт О.П.* Українські визвольні змагання (поч. ХХ ст. – 1921 рік). Події на східних теренах національної території // У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С.268–269; *Рубльов О.С., Реєнт О.П.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К., 1999. – 320 с.; *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – 976 с.; Українська соборність. Ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.). Збірник. – К., 1999. – 407 с.; Українська революція і державність. Науково-бібліографічне видання. – К., 2001. – 816 с.; *Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф.* Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні 1917–1920 рр. – К., 2001. – 248 с.; *Солдатенко В.Ф., Хало Л.Г.* Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. Наукове видання. – К., 2002. – 398 с.; *Верстюк В.Ф., Солдатенко В.Ф.* Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) // Політична історія України. ХХ ст.: У 6-ти т. – Т. 2. – К., 2003. – 488 с.; Події і особистості революційної доби. Збірник. – К., 2003. – 267 с.; *Яневський Д.* Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. – К., 2003. – 674 с.; *Солдатенко В., Савчук Б.* Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – К., 2004. – 213 с.; *Любовець О.* Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 рр. – К., 2005. – 311 с.; *Гай-Нижник П.* Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.). – К., 2006. – 303 с.; *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К., 2006. – 508 с.; *Білян Л.Я.* Історіографія Української революції 1917 – початок 1918 рр. Дис. ... канд.іст.наук. – Львів, 2001. – 234 с.; *Левенець Ю., Гошуляк І.* Українська революція: здобутки і проблеми дослідження // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? – К., 2002. – С.169–190; *Капелюшний В.П.* Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К., 2003. – 608 с.; *Солдатенко В.Ф.* Новітні видання і дослідження з історії Української революції // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Зб. наук. праць, присвячений пам'яті академіка

НАН України Ю.Ю.Кондуфора. – К., 2004. – Т. 1. – С.237–305; *Його ж.* Доба Української революції (1917–1920 рр.) у новітній історіографії // Гілея. Науковий вісник. Філософія. Історія. Політологія. – 2005. – №1. – С.87–151; №2. – С.68–103; №3. – С.50–72; *Його ж.* Актуальні теоретико-методологічні проблеми історіографічного освоєння досвіду Української революції 1917–1920 рр. // Наукові записки ІПіЕНД. Курасівські читання. – 2005. – К., 2006. – С.453–465 та ін.

⁸ Див., напр.: *Радченко Л.О.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. – Х., 1996. – 120 с.; *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Концепція та історіографія. – К., 1997. – 416 с.; *Його ж.* Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – К., 1999. – 416 с.

⁹ Див., напр.: *Турченко Ф.Г.* Новітня історія України. Ч. 1 (1917–1945). – К., 1994. – С.6–62; *Історія України.* Навчальний посібник. – К., 1997. – 184–243; *Історія України.* Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів технічного та природничого профілю. – К., 2001. – С.153–190; *Історія України.* Нове бачення. Вид. 3-є, доп. Навчальний посібник. – К., 2002. – С.210–269; *Бойко О.Д.* *Історія України.* Навчальний посібник. 3-є вид., виправлене і доповнене. – К., 2006. – С.316–367 та ін.

¹⁰ Див.: *Гриценко А.П.* Українські робітники на шляху творення національної держави: Хроніка роботи І-го Всеукраїнського робітничого з'їзду 11–14 (24–27) липня 1917 року. – К., 1992. – 51 с.; *Її ж.* Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (грудень 1917 р. – початок 1919 р.). – К., 1993. – 101 с.; *Її ж.* Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: рік 1919-й. – К., 1996. – 81 с.; *Її ж.* Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: рік 1920-й. – К., 1997. – 94 с.; *Реснт О.П.* Робітництво України і Центральна Рада. – К., 1993. – 48 с.; *Його ж.* Більшовизм і українська революція 1917–1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. – К., 1994. – 39 с.; *Андрушишин Б.І.* У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. – К., 1995. – 192 с.; *Реснт О.П.* Українська революція і робітництво: соціально-політичні і економічні зміни 1917–1920 рр. – К., 1996. – 265 с.; *Захарченко П.* Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – 188 с.

¹¹ Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – С.3–158; *Турченко Ф.Г.* Микола Міхновський: Життя і слово. – К., 2006. – С.205–252.

¹² Див.: Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. (У 2-х ч.). – К., 1997. – Ч. 1. – 234 с.; Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К., 2002. – 358 с.

¹³ Див., напр.: *Солдатенко В.Ф.* Три Голгофи: політична доля В.Винниченка. – К., 2005. – 349 с.; *Бевз Т.* Архітектор державності. До виходу нової книжки про Володимира Винниченка // Дзеркало тижня. – 2005. – 17–23 вересня (№36); *Шаповал Ю.* Володимир Винниченко. Трансформація образу // Генеза. – 2006. – №1(11). – С.144–148; *Панченко В.* Суспільство відповідальне за «якість» своїх політиків // День. – 2006. – 28 вересня; *Шаповал Ю.* «...І за пам'ять про своїх політиків» // Там само; *Головченко В.І.* Три Голгофи Володимира Винниченка // Комуніст України. – 2006. – №2. – С.125–127; *Його ж.* Володимир Винниченко: спроби політичного портрета // Історичний журнал. – 2006. – №6. – С.106–108; *Солдатенко В.* Про «кризу жанру» та пошук істини // Критика. – 2007. – №3(113). – С.30–32; *Шаповал Ю.* Звертання до необчиркеного сюжету // Там само. – С.32–33; *Шевченко В.Ф.* Ю.І.Шаповал. Доля як історія (рецензія) // Укр.іст.журн. – 2007. – №4. – С.208.

¹⁴ Див.: *Солдатенко В.Ф.* Конфлікт революцій: пошук шляхів подолання і початок громадянської війни // Українська революція. Історичний нарис. – С.349–402.

¹⁵ *Його ж.* Періодизація Української революції // Там само. – С.67–95.

¹⁶ *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет українських визвольних змагань. – Л., 1995. – 283 с.; *Кондратюк В.О., Рагульський В.Л.* ЗУНР: становлення і захист. – Л., 1998. – 96 с.; *Красівський О.* Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К., 1998. – 304 с.; *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нарис історії суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.; *Литвин М.Р.* Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. – Л., 1998. – 488 с.; *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Історія галицького стрілецтва. Вид. 2-е. – Л., 1991. – 200 с.; *Їх же.* Історія ЗУНР. – Л., 1995. – 368 с.; *Макарчук С.А.* Українська Республіка гали-

чан. Нариси про ЗУНР. – Л., 1997. – 192 с. та ін.; Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923) (До 75-річчя утворення). – Коломия, 1993. – 120 с.

¹⁷ Див., напр.: Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). – К.; Л., 1996. – 371 с.; Гарчева Л.П. Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною [1917 – поч. 1918 рр.]: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Л., 1995. – 54 с.; Симон Петлюра та українська національна революція. Зб. праць другого конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – 368 с.; Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Л., 1997. – 288 с.; Дипломатія незалежних українських урядів // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.314–396; Громадянська війна: різні кольори терору // Політичний терор і тероризм в Україні. – К., 2002. – С.121–224; Савченко В.А. Дванадцять війн за Україну. – Х., 2005. – 415 с. та ін.

¹⁸ Див.: Українська революція і державність. Науково-бібліографічне видання. – С.254–398; 467–568.

¹⁹ Див.: Литвин С. Суд історії. Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001. – 640 с.; Савченко В.А. Симон Петлюра. – Х., 2004. – 415 с.; Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра. Життя і діяльність. – К., 2005. – 608 с. та ін.

²⁰ Див.: Солдатенко В.Ф. У пошуках соціальної й національної гармонії (Ескізи до історії українського комунізму). – К., 2006. – 479 с.

²¹ Крижановська О.О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. – К., 1998. – 134 с.

²² Див., напр.: Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. – К., 2007. – С.107–299.

The article makes an attempt to analyze new historical publications, which examine revolutionary period of 1917–1920, reveals approaches and conclusions, which became dominant, draws a circle of discursive problems, suggests critical thoughts about tendencies, which appear to be negative, shows perspective trends of historical studies, making an accent on effective methods of studying of experience of break points.